

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАУКОВІ ПРАЦІ
МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ ТА ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

SCIENTIFIC WORKS
OF INTERREGIONAL ACADEMY
OF PERSONNEL MANAGEMENT

POLITICAL SCIENCES AND PUBLIC MANAGEMENT

Випуск 3 (75), 2024

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Редакційна колегія

Семенець-Орлова І. А., кандидат політичних наук, доктор наук з державного управління, професор, директор Навчально-наукового інституту управління, економіки та бізнесу, Міжрегіональна Академія управління персоналом (головний редактор)

Дакал А. В., доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Жовнірчик Я. Ф., доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного адміністрування та адміністрування, Національний авіаційний університет

Карасевич А. О., кандидат філософських наук, професор, професор кафедри соціальних і правових дисциплін, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Козирська А., доктор політичних наук, професор, керівник кафедри соціальної і культурної безпеки факультету наук про політику і безпеку, Університет Миколая Коперника у Торуні, Польща

Ковач В. О., доктор наук з державного управління, старший дослідник, провідний науковий співробітник відділу проблем фізичного захисту об'єктів критичної інфраструктури центру інформаційно-аналітичного та технічного забезпечення моніторингу об'єктів атомної енергетики, НАН України

Кондратенко О. Ю., доктор політичних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу теоретичних та прикладних проблем політології, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України

Копанчук В. О., доктор наук з державного управління, доцент кафедри кримінального права та процесу, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

Кульгінський Є. А., доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри стоматології, Київський міжнародний університет

Лясота Л. І., кандидат політичних наук, доцент, член Соціологічної асоціації України

Монолатій І. С., доктор політичних наук, професор кафедри політології, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Орел М. Г., доктор наук з державного управління, професор кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Пашина Н. П., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології та міжнародних відносин, Маріупольський державний університет

Радченко О. О., кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Твердохліб О. С., доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри державного управління у сфері цивільного захисту, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту

Толуб'як В. С., доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри менеджменту та публічного управління, Західноукраїнський національний університет

Шмаленко Ю. І., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри соціології, Національний університет «Одеська юридична академія»

Яковлева Л. І., доктор політичних наук, професор, професор кафедри соціології, Національний університет «Одеська юридична академія»

Katarzyna Radzik-Maruszak, dr hab, profesor, Fac Polit Sci & Journalism, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin (Lublin, Poland)

Marek Pietraś, prof. dr hab., Dyrektor Instytutu Nauk o Polityce i Administracji UMCS

Затверджено Вченою радою

Міжрегіональної Академії управління персоналом 30 жовтня 2024 (протокол № 11)

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1173 від 11.04.2024 року (Ідентифікатор медіа R30-03894).
Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька.

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») відповідно до Наказу МОН України № 320 від 07 квітня 2022 року (додаток 2) зі спеціальностей
052 – Політологія; 281 – Публічне управління та адміністрування.

Видання індексується Google Scholar

DOI: 10.32689/2523-4625-2024-3(75)

Наукові праці МАУП. Політичні науки та публічне управління. 2024. Вип. 3 (75). Київ : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2024. 130 с.

Публікуються статті науковців, які досліджують актуальні проблеми розвитку політики та публічного управління. Для науковців, викладачів, студентів та всіх, кого цікавить розвиток політичної науки та публічного управління в Україні.

ЗМІСТ

Ярослав ГАЛИЧ, Олена МОГИЛЬ

НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ
В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО ВЕКТОРУ7

Дмитро ГРИГОР'ЄВ

ПОНЯТТЯ ПОЛІТИЧНОЇ ВОЛІ У ПИТАННЯХ МІЖНАРОДНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА ВЧИНЕННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ.....17

Руслан ДМИТРЕНКО

СУТІСНИЙ ЗМІСТ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ АГРОБІЗНЕСУ.....23

Михайло КОВТУН, Павло ГОРІНОВ

ПОЛІТИЧНІ ІДЕНТИЧНОСТІ ВЕТЕРАНСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ.....29

Андрій КОНЮШКОВ

ФАКТОРИ РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННОГО ВРЯДУВАННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ:
НА ПРИКЛАДІ КЕЙСУ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ.....36

В'ячеслав КОСТЮКОВ, Андрій МОШНІН

ВПЛИВ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК
ТА ІНВЕСТИЦІЙ КЛІМАТ КРАЇНИ.....41

Володимир КРЕЙДЕНКО

ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ
В СУЧАСНОМУ ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ.....46

Павло ЛИСЯНСЬКИЙ

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФСПІЛКОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ РФ
НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ,
ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОСИЛЕННЯ ПОЛІТИКИ ЕКСПАНСІОНІЗМУ.....51

Маріанна МАРУСИНЕЦЬ

ПЕРСПЕКТИВИ ПОВЕРНЕННЯ ЗАКОРДОННИХ ІРЛАНДЦІВ
НА БАТЬКІВЩИНУ ТА ПРОБЛЕМИ ІМІГРАЦІЇ В РЕСПУБЛІЦІ ІРЛАНДІЯ58

Олександр НАЗАРЧУК

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ НА ДЕРЖАВНУ ПОЛІТИКУ
ТА ГРОМАДСЬКІ ІНІЦІАТИВИ В УКРАЇНІ.....69

Дарина СЕХ

МІЖМОР'Я ТА БЕЗПЕКА СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА: ПЕРСПЕКТИВИ І ВИКЛИКИ.....76

Віталій СІЛАЄВ, Павло ГОРІНОВ

ПОЛІТИКА ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ
В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ:
ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ.....81

Ірина СТОРОЖУК, Денис ШЕВЧЕНКО

ПРОПАГАНДА ЯК ЗАСІБ ВИПРАВДАННЯ МІЖНАРОДНИХ ЗЛОЧИНІВ
НЕДЕМОКРАТИЧНИХ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ:
ВІД НАЦИЗМУ І БІЛЬШОВИЗМУ ДО РАШИЗМУ.....88

Ганна ТРУШЕВИЧ

ФЕНОМЕН ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА В. ЗЕЛЕНСЬКОГО:
АНАЛІЗ СКЛАДОВИХ ЕЛЕМЕНТІВ.....98

Дмитро УСОВ

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «КОНКУРЕНТНА РОЗВІДКА»,
«ЕКОНОМІЧНА РОЗВІДКА» ТА «РОЗВІДУВАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ
В ЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ» У ПОЛІТОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ.....104

Юрій ШЕВЧУК

СУЧАСНИЙ СТАН ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ
У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ.....111

Анастасія ШУЛЬГА

АНАЛІЗ РІВНЯ ПОЛІТКОРЕКТНОСТІ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ ТА СПОСОБИ ЙОГО ПІДВИЩЕННЯ.....116

Олег ЯЦИНО, Андрій МОШНІН

ТЕМПОРАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ВІЙСЬКОВОЇ
ТА УПРАВЛІНСЬКОЇ ЕЛІТИ В УКРАЇНІ.....123

УДК 316.658.4:341.322.5

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-3\(75\)-13](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-3(75)-13)

Ірина СТОРОЖУК

кандидатка історичних наук, доцентка кафедри філософії та суспільних дисциплін,
Навчально-науковий інститут психології та соціальних наук, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ORCID: 0000-0002-1321-4900

Денис ШЕВЧЕНКО

студент 4 курсу кафедри міжнародних відносин, Навчально-науковий інститут психології та соціальних наук, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ORCID: 0009-0002-8598-0003

ПРОПАГАНДА ЯК ЗАСІБ ВИПРАВДАННЯ МІЖНАРОДНИХ ЗЛОЧИНІВ НЕДЕМОКРАТИЧНИХ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ: ВІД НАЦИЗМУ І БІЛЬШОВИЗМУ ДО РАШИЗМУ

У статті розглянуто актуальну проблему використання пропаганди тоталітарними та авторитарними режимами для виправдання військової агресії, геноцидів, репресій та інших злочинів. На прикладі російсько-української війни аналізується роль рашистської пропаганди, яка маніпулює громадською думкою для виправдання міжнародних злочинів. Наведено історичний огляд нацистської Німеччини та більшовицької Росії, для порівняння методів та результатів пропагандистської діяльності. Дослідження підкреслює важливість вивчення пропаганди для розуміння її впливу на суспільство та необхідність протидії інформаційним війнам. Аналіз останніх публікацій і досліджень показує, що пропаганда як засіб виправдання злочинів тоталітарних та авторитарних режимів потрапляла до поля зору дослідників. Традиційно пропаганда була важливим інструментом не демократичних режимів для маніпуляції масовою свідомістю. Історичним прикладом є нацистська Німеччина, де пропаганда зіграла ключову роль у поширенні ідеології нацизму та виправданні злочинів проти людства. Таким чином дослідження на прикладах порівняє методи нацистської Німеччини, СРСР та РФ.

Ключові слова: військова агресія, геноцид, політичний режим, пропаганда, авторитаризм, тоталітаризм, рашизм.

Iryna Storozhuk, Denys Shevchenko. PROPAGANDA AS A MEANS OF JUSTIFYING INTERNATIONAL CRIMES COMMITTED BY NON-DEMOCRATIC POLITICAL REGIMES: FROM NAZISM AND BOLSHEVISM TO RASHISM

The article addresses the pressing problem of totalitarian and authoritarian regimes using propaganda to justify military aggression, genocide, repression and other crimes. Using the Russian-Ukrainian war as an example, the article analyses the role of rashist propaganda in manipulating public opinion to justify international crimes. A historical overview of Nazi Germany and Bolshevik Russia is provided to compare the methods and results of propaganda activities. The study emphasises the importance of studying propaganda to understand its impact on society and the need to counter information wars. An analysis of recent publications and studies shows that propaganda has been the focus of research as a means of justifying the crimes of totalitarian and authoritarian regimes. Traditionally, propaganda has been an important tool for non-democratic regimes to manipulate mass consciousness. A historical example is Nazi Germany, where propaganda played a key role in spreading Nazi ideology and justifying crimes against humanity. The study will therefore use examples to compare the methods of Nazi Germany, the USSR and the Russian Federation.

Key words: military aggression, genocide, political regime, propaganda, authoritarianism, totalitarianism, rashism.

Постановка проблеми. У сучасному світі актуальною є проблема використання пропаганди для обґрунтування військової агресії та геноциду тоталітарними та авторитарними режимами. З початку широкомасштабного вторгнення росії в Україну рашистська пропаганда виправдовує найжорстокіші міжнародні злочини, здійснюючи способи маніпуляцією громадською думкою не лише власних, а й громадян інших країн. Тому окреслене

питання потребує всебічного вивчення та аналізу.

Метою статті є дослідження пропаганди в тоталітарних та авторитарних режимах як засобу виправдання військової агресії, геноцидів, репресій та інших злочинів.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Російсько-українська війна триває й до сьогодні, тому з'явилася значна кількість досліджень присвячених темі рашизму та

його подібності з нацизмом та більшовизмом. Наприклад, 22 вересня 2022 р. Українським інститутом національної пам'яті було відкрито виставку «Рашизм – це...», метою якої стало розкриття змісту квазіідеології, яка замішана на суперечливому поєднанні ідей фашизму та більшовизму і під гаслами якої російські загарбники вбивають українців.

Дослідженню історії протистояння українців загарбницькій політиці російської імперії, а також передумов повномасштабного російського вторгнення на територію нашої держави присвячено книгу В. В'ятровича «Наша століття. Короткі нариси про довгу війну».

Зазначене питання потрапило до поля зору не лише українських істориків, а й науковців інших країн. Зокрема, авторитетний американський дослідник Я. Бугайський, який спеціалізується на міжнародних відносинах, розглянув окремі аспекти теми у праці «Неспроможна держава. Інструкція з розшматування Росії». Автор зосередився на ймовірних сценаріях розпаду Російської Федерації, який супроводжуватиметься ідеологічним безладдям, економічним і демографічним занепадом, регіональними заворушеннями.

Техніки і методики російської пропаганди описав А. Бобров в книзі «Пропаганда 2023. Інформаційні війни під час російської агресії». Автор проаналізував найпоширеніші маніпуляції, техніки, тактики, які використовували росіяни на початку широкомасштабного вторгнення росії. Цінним є те, що автор наводить приклади використання пропаганди пропаганди в сучасній Україні та Росії, аналізує різницю між ними, а також проводить паралелі із воєнною пропагандою часів світових війн.

Виклад основного матеріалу дослідження. Не демократичні політичні режими мають глибокі історичні корені. Один з перших авторитарних режимів виник у Давньому Єгипті (близько 3100-30 р. до н.е.). Централізована система управління фараона була авторитарною за своїм характером. Фараон володів безперечною владою і вважався божественною особою. Схожі режими існували і в Давньому Китаї та Месопотамії. У середньовічних монархіях більшість політичних режимів також були авторитарними.

Помилковою є думка, що якщо недемократичні політичні режими так давно існують то мають і позитивні сторони, зокрема можуть бути ефективними системами управління. Основою для таких хибних висновків є поверхневий аналіз політичних режимів у Сінгапурі, Південній Кореї, Таїланді, де авторитарна влада надала можливість викорис-

тати всі ресурси для економічного зростання, проведення радикальних реформ, забезпечення громадського порядку. У більшості інших випадків авторитарна влада використовувалась наближеними до неї особами для задоволення власних інтересів, створенні нескінченних конфліктів які закінчувалися жертвами з обох сторін, використанні пропаганди для виправдання своїх вчинків.

Тоталітарний режим з'явився як феномен ХХ століття. Характерною відмінністю тоталітаризму, яка впливає вже з його назви є тотальний контроль держави і втручання в різні сфери життя громадян, включно із особистою. Найвідомішими прикладами тоталітарних режимів є більшовицька Росія під керівництвом В. Леніна та Й. Сталіна та Німеччина на чолі з А. Гітлером. Також тоталітарними можна назвати фашистську Італію (Б. Муссоліні), КНР (Мао Цзедун) та режим Червоних Кхмерів в Камбоджі. Нині до цього переліку можна додати рашизм, який вже набув офіційного статусу терміну. Відповідна постанова №9101 була прийнята Верховною Радою як «Заява Верховної Ради України «Про визначення існуючого в Російській Федерації політичного режиму як рашизму та засудження його ідеологічних засад та суспільних практик як тоталітарних та людиноненависницьких» 2 травня 2023 р. В пояснювальній записці до постанови описали цей режим як «неоімперської, тоталітарної диктатури, яка успадковує найгірші практики минулого та втілює ідеї фашизму та націонал-соціалізму у сучасній версії російського фашизму (рашизму)». Зазначені тоталітарні режими виникли в різних країнах та історичних періодах, мали ряд місцевих особливостей. Однак, однією з головних спільних характеристик нарівні з жорсткою централізацією влади, повним контролем держави над суспільством та загальним обмеження політичних прав і свобод для всіх була саме пропаганда, як засіб маніпуляції масовою свідомістю.

Окремо варто наголосити на понятті «міжнародні злочини». Під цим терміном зазвичай розуміють злочини, визначені в статті 5 Римського Статуту Міжнародного кримінального суду, а саме: геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії. В сучасному кримінальному законодавстві України відсутні поняття «міжнародних злочинів», «воєнних злочинів» та «злочинів проти людяності». Натомість існує низка статей Кримінального кодексу України, які за змістом відповідають деяким вищезазначеним складам злочинів. Зокрема, до цієї категорії відносяться пропаганда війни, виправдо-

вування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії рф проти України, глорифікація її учасників, планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни, порушення законів та звичаїв війни, екоцид, геноцид. [18] І в минулому і сьогодні пропаганда не демократичних політичних режимів вигороджує перераховані злочини.

Показовою є роль пропаганди у поширенні нацистської ідеології. Напередодні Великої депресії в Німеччині в 1929-1930 р. нацистська партія не мала значного впливу на політику. Організація була настільки малочисельною, що на виборах до Рейхстагу 1928 р. здобула лише 2,6% голосів. Політика «Великої коаліції», що була при владі під час кризи не була достатньо ефективною. Невдоволення звичайних німців владою зростало оскільки безробітними стали мільйони людей, які шукали пояснення кризи.

Нацисти на чолі з А. Гітлером вміло зіграли на реваншистських настроях натовпу. Нацистські пропагандисти обіцяли вивести Німеччину з депресії, відродити традиційні культурні цінності, змінити умови Версальського договору, запобігти загрозі комунізму та повернути роботу народів. Маніпулюючи інформацією вони вдало спрямовували гнів населення проти євреїв, марксистів та «листопадових злочинців», яких звинувачували у всіх невдачах. Їх промови були направлені на різні аудиторії залежно від потреб, звертаючись до бізнесменів вони менше згадували антисемітизм проте обіцяли повернути колонії та побороти комуністів, солдатам і ветеранам – посилити армію та повернути території, фермерам – підняти ціну на їх продукцію, пенсіонерам – стабільність виплат та спроможність купівлі товарів на ці виплати тощо. [24]

Нацистська верхівка зазначала, що «завдання пропаганди полягає не в об'єктивному дослідженні правди, оскільки це може служити інтересам ворога, і не в тому, щоби показувати її масам з науковою неупередженістю; її завдання служити нашій власній правоті, завжди й неодмінно». Це правило взяли на озброєння нацистські переговорники та пропагандисти.

Зокрема, на виборах у листопаді 1932 р., нацисти отримали 33,1% і стали найбільшою партією країни. Однак, для них потенційною загрозою залишалися комуністи, які також мали підтримку серед частини населення та підвищили свій результат на виборах до 16,9%. Нацисти доклали значних зусиль, щоб переконати політичну верхівку, наближену до президента Гінденбурга, що націонал-соціа-

лістична партія єдиний шлях уникнути приходу комуністів до влади і запобігти політичному хаосу. [31] Як наслідок, 30 січня 1933 р. президент Гінденбург призначив А. Гітлера канцлером Німеччини. Гітлер здобув посаду не завдяки перемозі на виборах, а через сумнівну угоду серед консервативних німецьких політичних еліт, які вже втратили довіру до парламентської системи. Єдиною надією щодо вирішення цього питання для них було скористатися популярністю Гітлера для відновлення консервативного авторитарного ладу, можливо, навіть монархії. Проте наступні роки показали, що нацисти переграли ці консервативні сили і встановили радикальну диктатуру, де повна влада належала Гітлеру. [31]

У тому ж 1933 р., Гітлер утворив міністерство народної просвіти і пропаганди, яке очолював Й. Геббельс. Це було перше й останнє міністерство пропаганди в світі. Зусилля установи спрямовувалися на поширення нацистської ідеології через мистецтво, музику, театр, фільми, книги, радіо, освітні матеріали і пресу та всі інші методи. Й. Геббельс наголошував, що основне завдання міністерства він вбачав в понятті – «ментальна мобілізація». Геббельс вважав, що усі засоби пропаганди прийнятні, якщо вони допомагають оволодіти масами. Зокрема, міністр особисто вигадав кілька правил пропаганди, а саме поєднувати «білу», правдиву інформацію з «сірою» – напівправдою, та «чорною» – брехнею. При цьому, чим масштабніша брехня, тим легше у неї повірять, повчав міністр. Інноваційність нацистської пропаганди була в тому, що вони максимально використовували передові технології, а саме – кіно, гучномовці чи плакати. [22]

Нацистська пропаганда мала кілька цільових аудиторій. Гітлер і його прихильники нагадували німцям про необхідність боротьби проти закордонних ворогів і підривної діяльності євреїв. Пропагандистські кампанії передували впровадженню антиєврейського законодавства, створюючи атмосферу підтримки насильства проти єврейського населення. Вони спонукали до пасивності і лояльності щодо майбутніх антисемітських заходів, переконуючи, що нацистський уряд запроваджує «порядок». Також пропаганда спрямовувалась на етнічних німців у країнах, які мали колишні німецькі території, які Німеччина втратила після Першої світової війни. Метою була політична лояльність та розповсюдження расової свідомості серед цих громадян. Пропаганда також намагалася переконати іноземні уряди, зокрема великі європейські держави, що вимоги концесій та анексії з боку нацистської Німеччини були

законні та справедливі.

Вагомим для підвищення ефективності пропаганди було використання нових технологій. Зокрема, з станції Berlin-Witzleben почалося перше в світі регулярне телевізійне мовлення. Керівник Імперського мовлення О. Хадамовски в прямому ефірі доповідав, що «...настала година, коли ми готові донести ваш образ, мій фюрер, до всіх німецьких сердець завдяки націонал-соціалістичному телебаченню.»[48] На Олімпіаді 1936 р. нацисти розкрили весь потенціал телебачення, як засобу впливу на населення. Під час організації Олімпіади в Берліні у 1932 р., нацисти майстерно обманули світову громадськість та Олімпійський комітет. Комітет направив комісію в фашистський Берлін. Їй нацисти продемонстрували готовність до чесної конкуренції та Всесвітнього форуму миру. Під час підготовки до Олімпіади в Берліні були прийняті секретні заходи, зрозумівши престижне і пропагандистське значення події. Заборонялось тимчасово розбивати вітрини в єврейських крамницях, ромів таємно виселяли до спеціальних таборів, а ув'язнених забороняли виводити на роботу поблизу доріг і автобанів. ЗМІ отримали наказ мовчати про непорозуміння нацистів і не підкреслювати жодну дискримінацію. Олімпіаду 1936 р. відкривав сам А. Гітлер, її вперше транслювали по телебаченню. Двадцять п'ять телевізійних залів були створені в районі Великого Берліна, що дозволило місцевим жителям стежити за видовищем безкоштовно. [55]

Кінематограф також відіграв важливу роль у поширенні основних наративів нацистської ідеології. Нацистські фільми демонізували євреїв, зображуючи їх як «недолюдей», які загрожують арійському суспільству, таким чином обґрунтовуючи насильство проти них. Деякі фільми прославляли Гітлера та націонал-соціалістичний рух, підсилюючи національну гордість. Наприклад, фільми «Вічний єврей» та «Тріумф волі» сприяли пропаганді нацистського режиму. Фільм «Олімпія» розповідав про Берлінські Олімпійські ігри 1936 р. та використовувався для пропаганди успіхів нацистського режиму. [24]

Однак, не лише нацисти використовували кінематограф у пропагандистських цілях. Подібним чином діяли й більшовики. У листі, датованому 22 березня 1934 р., С. Ейзенштейн звертався до міністра пропаганди нацистської Німеччини, Й. Геббельса. Він зауважував, що хоч і не був передплатником німецької преси, але все одно дізнався про виступ Геббельса перед кінематографістами Берліна. Геббельс відзначив фільм Ейзенштейна «Броненосець

«Потьомкін» та висловив захоплення цим твором. З цим листом Ейзенштейн, ймовірно, виражає своє здивування тим, що міністр пропаганди нацистського режиму проявляє зацікавленість і вдячність його творчості, незважаючи на ідеологічні відмінності. Він може вважати цю підтримку несподіваною, враховуючи політичний контекст того часу та протиріччя між ідеологіями нацистської Німеччини та СРСР. Проте, ці протиріччя скоро зміняться на «дружбу» щоправда не тривалу.

У військовій пропаганді Німеччини виділяють три напрями пропаганди: спрямовану на населення, поширену серед військових та спрямовану на формування іміджу Гітлера. Вплив «міфу Гітлера» на національний психологічний стан німецького населення був дуже значним протягом всієї війни, демонструючи успішність пропаганди. [47]

Нацистська пропаганда отримала нові завдання після нападу Німеччини на територію СРСР. Докладалися всі засоби, щоб створити образ загрози, довести вигадані зв'язки радянського комунізму з єврейством. Цивільне німецьке населення, солдатів, працівників поліції та місцевих колаборантів переконували в необхідності боротися до кінця, зображуючи Німеччину як захисницю "західної" культури. Нові виклики постали перед нацистами після поразки німецьких сил під Сталінградом у лютому 1943 р. Потрібно було мобілізувати всіх німецьких громадян та навіть тих, хто не підтримував нацизм, боротися за інтереси Третього Райху до кінця.

У роки Другої світової війни нацистська пропаганда виправдовувала злочини проти євреїв. Газети в Німеччині, зокрема *Der Stürmer*, продовжували публікувати антисемітські карикатури, щоб підкреслити загрозу, яку євреї становили для німецької держави. Режим націонал-соціалістів прагнув здобути підтримку або згоду цивільних та військових на політику щодо виселення євреїв з німецьких земель назавжди.

Під час Голокосту, посадовці СС у таборах смерті змушували жертв здійснювати обман, щоб забезпечити ефективність депортації євреїв з Німеччини та окупованих країн Європи. В'язні висилали листівки додому, стверджуючи, що мають хороші умови життя, коли більша частина з них була приречена на смерть у газовій камері. Таким чином, керівництво таборів маніпулювало інформацією, щоб прикривати злочини та масові вбивства, які сталися в таборах смерті. [24]

Зокрема, у червні 1944 р. представникам від Міжнародного Червоного Хреста надали дозвіл інспектувати концентраційний табір-

гетто «Терезієнштат» у Протектораті Богемії та Моравії. Цей табір був створений СС і поліцією ще в 1941 році для поширення пропаганди всередині Німецькому Райху. Він слугував поясненням для німців щодо депортації євреїв на примусові «роботи» або «на схід». Перед візитом представників Червоного Хреста, табір було підготовлено для враження благополучного стану «мешканців», було навіть знято фільм в якому було показано гарне ставлення до «мешканців». Однак, після інспекції, більшість в'язнів було депортовано до табору смерті «Аушвіц-Біркенау». [24]

Нацистському режиму вдалося майстерно використовувати пропаганду з метою мобілізації населення та виправдання виконавців масових вбивств, які включали євреїв. Пропаганда також використовувалася для створення підґрунтя, яке мало отримати згоди великої кількості людей на переслідування та масові вбивства інших жертв на підставі расової приналежності.

На питання наскільки ефективним була ця пропаганда, напевно найкращою відповіддю буде результат опитувань громадської думки, проведені в перші післявоєнні роки. У жовтні 1946 р. після закінчення Нюрнберзького трибуналу, тільки 6% німців визнали, що трибунал їм здався «несправедливим», але вже через 4 роки, з цією думкою погоджувався кожен третій. Здивуватися можна було б, якщо б навіть упродовж 1945–1949 рр., більша частина громадян Німеччини не вважали, що «нацизм був хорошою ідеєю з поганим втіленням».

У листопаді 1946 р., опитування в американській зоні показало, що 37% німців вважали, що «винищення євреїв, поляків та інших не-арійців було необхідним для безпеки німців заходом». Теж саме опитування, кожен третій німець погодився з тезою, що «євреї не повинні мати такі самі права, як представники арійської раси». Після 20 р. авторитарної пропаганди такі тези не виглядають дивними для мешканців. У 1952 році, навіть через шість р. в опитуванні 37% західних німців вважали, що Німеччині краще було б без євреїв на її території. Згідно з опитуванням того ж самого 1952 р. – 25% західних німців були «хорошою думки» про Гітлера. [42, с. 101]

Радянська влада також використовувала пропаганду для приховування злочинів не демократичного режиму. Подібно до нацистів, більшовики поділили суспільство на «своїх» і «чужих». На державному рівні влада СРСР застосовувала пропаганду для розповсюдження комуністичної ідеології,

контролю суспільства та втілення своїх цілей. Пропаганда діяла через ЗМІ (пресу, радіо), культурні заклади, мистецтво, літературу та державні заходи, що насильно впроваджувалися в Україні. Водночас національні звичаї і традиції пригнічувалися. Органи влади виконували агітаційну, інформаційну та виховну роботу. Сьогодні схожу діяльність називають «промивання мізків», «зомбуванням» або «цілеспрямованою дезінформацією».

Будь-яка інформація в СРСР напередодні публічного оприлюднення перевірялася спеціальними організаціями. Система цензури була створена перед остаточним юридичним закріпленням формування СРСР. 6 червня 1922 р. декретом Раднаркому РСФСР було засновано Головне управління у справах літератури та видавництв (Головліт – орган, що керував цензурою в СРСР). СРСР було офіційно створено 30 грудня цього ж р. Головліт РСФСР спочатку намагалося створити відділення в УСРР, але для збереження вигляду незалежності було створено Центральне управління у справах друку 29 серпня 1922 р. Це управління пізніше перейменували в УкрГоловліт у 1925 р., але виконувало ті ж функції, що і Головліт. У 1940 р. на Головліті працювали 168 цензорів, 440 районних уповноважених та 352 нештатних працівників. За той час через руки цензорів пройшло приблизно 2144 книги. За десять р. ці показники виросли швидко. 1950 р., Головліт разом з філіями, перевірів 20 400 книг, а штат мав 940 цензорів (238 штатних і 702 нештатних). Того ж р. цензори також охопили 1068 типографій, 47 273 бібліотек, 3430 книгарень, 128 музеїв і 928 виставок.

Головліт не припинив своє існування навіть після розпаду СРСР. У 1993 р. ця організація, яка тоді вже називалася Головним управлінням по охороні державних таємниць, продовжувала діяти. Однак лише 18 листопада 1994 р. вона була ліквідована. Л. Солодовник, який керував цією установою з 1978 по 1992 р., переїхав до Криму. Згідно з інформацією зазначеною в російській «Вікіпедії», «в березні 2014 р. проголосував за приєднання Криму до Російської Федерації», а потім помер у наступному місяці. [15]

Радянська система використовувала ЗМІ для поширення антирелігійної кампанії. Також для виправдання репресій в ЗМІ створювався образ ворога. Зокрема, щодо українців вживалися терміни «буржуазний націоналіст», «петлюрівець». Розшарування суспільства на «ми» та «вони», дегуманізація та ненависть створювали підґрунтя для масових репресій й геноциду. [33]

Показовим є застосування радянською владою пропаганди для приховання причин, масштабу та наслідків Голодомору 1932-1933 рр. Більшовики доклали значних зусиль, щоб спростувати свідчення іноземних журналістів, які намагалися донести світу правду про геноцид українців. Зокрема, у 1933 році британський журналіст Гарет Джонс здійснив поїздку до СРСР. Виступаючи як представник британського уряду, він отримав безкоштовну візу. Однак, покидати межі Москви журналіст не міг і повинен був писати про те, що розповідали представники влади. Наполегливістю чи дивом англійцю вдалося дістатися до Харкова, де він мав «подивився на заводи». Чоловік придбав квиток до міста, але вийшов на половині дороги з потяга і продовжив мандрівку Харківщиною пішки, разом з селянами, які боролися за виживання від голоду. Він записував розповіді селян у свій блокнот, фіксує все, що бачив і чув. Незабаром його ввіймали представники ОДПУ та вивели до міста. Пізніше журналіста практично депортували з СРСР. [40].

«Голод практично скрізь. І мільйони вмирають від нього. Я бродив кілька днів Україною, і там не було хліба, у дітей боліли животи, всі коні та корови поздыхали, й люди також вмирали з голоду. Терор набув нечуваних масштабів», – писав Гарет Джонс у листі до батьків після повернення з СРСР.

29 березня 1933 р. Г. Джонс провів пресконференцію в Берліні, де вперше публічно розповів про страшний голод в Україні. Ця інформація була розповсюджена провідними світовими виданнями, зокрема New York Evening Post та The Manchester Guardian. [8, с. 220]

«Я відвідав безліч сіл і дванадцять колгоспів. По всюди звучав плач: «Немає хліба. Ми гинемо!». «Передайте до Англії, що ми гинемо від голоду», – констатував він в одній зі своїх статей. [8, с. 220]

8 травня 1933 р. у The Manchester Guardian йдеться: «У кожному селі мені повідомляли однакову історію – багато людей помирають від голоду, четверта-п'ята частина худоби загинула. Одна фраза звучала монотонно в моїй голові: «Всі ми опухлі від голоду», і слово «голод» залишилося в моєму спогаді з кожної розмови. Ніколи не забуду опухлі животи дітей у хатах, де мені довелося ночувати». [8, с. 222] [40]

Після публікацій Джонса почався широкий розголос, що змусив радянське керівництво здійснити інформаційну контркампанію в західних ЗМІ. Костянтин Уманський,

голова радянського управління преси і цензури, зібрав іноземних кореспондентів, які симпатизували комунізму, і виробив стратегію спростування свідчень Джонса. В цьому зусиллі брав участь Волтер Дюранті, прихильник СРСР, що отримав Пулітцерівську премію за свої репортажі з СРСР в 1932 р. Дюранті намагався переконати, що свідчення Джонса є «напівправдою». Незважаючи на це, репортажі англійського журналіста викликали широкий відгук громадськості. Після ознайомлення української діаспори з репортажами Джонса, вона звернулася до Міністра закордонних справ Великобританії та католицького кардинала Ініцера з проханням допомогти голодуючій Україні та застосувати санкції проти СРСР. Однак мовчання було відповіддю. «Росіяни голодують, але з голоду не вмирають», – Волтер Дюранті. [40]

У своєму листі відповіді до Дюранті та Фішера, Джонс перераховує джерела, до яких він відносить консулів, дипломатів, журналістів, експертів та свідків, і критикує іноземних кореспондентів у Москві, яких «цензура перетворила на майстрів евфемізмів та замовчувань». Вони ввічливо називають голод «нестачею продовольства», а смерть від голоду замінюють на «смертність через хвороби, спричинені недоїданням». На закінчення він захоплюється вмінням радянського Міністерства закордонних справ приховувати справжню ситуацію в СРСР. «Москва – це не Росія», підкреслює він. «Люди, яких ми там бачимо, добре харчуються та майстерно маскують реальний стан решти країни». [40]

12 серпня 1935 р. за один день до свого 30-річчя, Гарет Джонс загинув в Маньчжурії в результаті таємничих подій. 16 серпня лондонська газета Evening News повідомила, що тіло Гарета було знайдено китайськими солдатами із трьома кульовими пораненнями: двома у спині та однією в голову. Згідно з версією британської розвідки, до цього вбивства доклав зусиль більшовицький Інтернаціонал. [28, 40]

Для того, щоб спростувати всі звинувачення, щодо голоду в Україні радянські спецслужби влаштовували справжні «вистави» для західних політиків. 27 серпня 1933 р. французький державний діяч Едуар Ерріо відвідав Київ у рамках офіційного візиту. Ерріо очолював Радикальну партію Франції і був прем'єр-міністром цієї країни. Він приїхав до Києва з важливою місією та був об'єктом уваги радянських дипломатів. Під час приїзду Ерріо до Радянського Союзу почали активно уникати німецьких і польських дипломатів, щоб уникнути можливих некоректних вислов-

лювань про голод. Перед його прибуттям Київ був мобілізований: населенню наказали прибрати і налагодити вигляд міста. Вікна магазинів, які були порожні весь рік, раптом наповнилися продуктами – але це була лише виставка для очей іноземця. Міліція у нових формах врегулювала збуджені натовпи. Ті, хто проживав або працював вздовж маршруту Ерріо, мусили пройти генеральну репетицію візиту, показати свою підготовку та знання, як стояти і як вдягнутися. Ерріо був проведений по Хрещатику – головній вулиці Києва, де вже заздалегідь зібрали автомобілі з партійними активістами за кермом. Це мало створити враження про енергійне та заможне місто. Проходячи повз жінку на вулиці, вона промовила, що «може цей буржуй розповість світу, що тут дійсно відбувається». Її розчарування було неминучим. Ерріо був вражений тим, як Радянському Союзу вдалося поєднати «соціалістичний дух» і «українські національні почуття». У Харкові, Ерріо відвідав дитячу комуну імені Фелікса Дзержинського, але ця подорож не відображала справжню ситуацію, де діти продовжували помирати від голоду. На показ вибирали дітей з найсильніших та найздоровіших. Ерріо не помітив фальшивості цієї обстановки і вірив у зусилля Радянського Союзу з покращення благополуччя дітей. Висловивши захват від побаченого, Ерріо вирушив до Москви, де його чекали розкішні апартаменти та розкішне харчування. [41, с. 69]

До сьогодні в науковій спільноті точаться дискусії, щодо кількості жертв Голодомору 1932-33 рр. Дослідники обчислюють кількість жертв різними цифрами від 4 до 10 млн. осіб в Україні та за її межами, у таких регіонах, що історично були заселені українцями (Кубань, Північний Кавказ, Нижнє Поволжя та Казахстан). [11] Незважаючи на очевидні докази, станом на 2024 р. рашистська пропаганда продовжує заперечувати геноцид 1932-1933 рр. щодо українців.

Друга Світова війна на певний час об'єднала зусилля зазначених тоталітарних режимів, щодо виправдання агресії проти Польщі. Поділ Польщі сталінського СРСР разом з нацистською Німеччиною був названий «Визвольним походом Червоної армії». З перших днів вересня 1939 р. в СРСР відбулася прихована мобілізація, замаскована як «Великі навчальні збори». Війська таємно зосереджувалось навколо кордонів. 14 вересня радянське керівництво повідомило Німеччину про готовність Червоної армії до військових дій, і наступного дня отримало вітальну телеграму з Берліна. Вторгнення роз-

почалося 17 вересня 1939 р. зі складом понад 600 тисяч військових, 4700 танків і 3300 літаків. Спільна діяльність Вермахту та Червоної армії координувалася в умовах військових дій. Агресори обмінювалися інформацією та спільно планували операції, включаючи руйнування польських з'єднань на різних фронтах. 22 вересня 1939 р. відбувся спільний військовий парад Вермахту та Червоної армії у Бресті. Варшава впала 28 вересня, завершивши поділ території Польщі між СРСР і Німеччиною, який був оформлений договором про дружбу і кордон. [34]

Після початку німецько-радянської війни, радянська влада доклала значних зусиль, щоб стерти з пам'яті громадян докази співпраці нацистів та більшовиків. Обидва тоталітарні режими перекладали відповідальність за здійснені злочини. Показовим у даному відношенні є висвітлення радянською владою Катинської трагедії. Протягом десятиліть СРСР замовчував масові розстріли польських військовополонених радянськими спецслужбами в Катині, Харкові, Биківні, Твері та інших місцях, що сталися навесні 1940 р. Згідно з «офіційною» версією СРСР вбивства вчинили нацисти в 1941 р., а не радянська влада. Проте, насправді КГБ СРСР мав інші документи, які чітко свідчили про участь радянських спецслужб у розстрілах польських військових. КГБ у своїх документах описував плани «ліквідації спец. об'єкта», включаючи створення слідчого ізолятора з 21 агентом. Для цього були виділені чотири автомобілі, включаючи «ГАЗ-69», самоскид, автоцистерну та вантажівку з буровою установкою, а також 13 т. їдкою натрію. За даними КГБ, в 112 могилах було покладено тіла близько 13 тисяч розстріляних. Ліквідацію «спец. об'єкта» маскували під будівництво навчального закладу КГБ. План полягав у використанні техніки для доступу до місць поховань, обробки кісток хімікатами, заливання водою та очікування. Усупереч офіційній версії, було встановлено, що близько 13 тисяч осіб було розстріляно навесні 1940 р.. Згідно з документами КГБ СРСР, радянські спецслужби вчинили ці розстріли, а не нацисти. Змова та фальсифікація доказів були загальною практикою радянського режиму. Усі ці міфи та підробки спрямовані на уникнення відповідальності та викривлення історії. Такі підходи служили інтересам радянської влади та пропаганди, що довело до спотворення подій та забуття справжньої історії. [6, с. 4]

У сучасній російській пропагандистській машині працює подібним чином до радянської та нацистської. Історичні факти фабрикуються та

спотворюються, постаючи для громадськості у потрібному для влади контексті. Наприклад, позиція росії щодо зазначеної Катинської трагедії не змінилася повною мірою. У 2010 р. на офіційному рівні росія взяла відповідальність за розстріли польських військовополонених здійснені радянськими спецслужбами. Незважаючи на це пов'язані з Кремлем «експерти» та медіа-діячі поширюють серед громадськості наративи, що звинувачення на адресу росіян є несправедливими. Маніпулювання свідомістю населення завдяки розповсюдженню чуток є класичним методом пропаганди.

Аналізуючи інформаційну політику путінського режиму можемо навести безліч прикладів підміни історичних подій. Зокрема, Українську революцію 1917 р. російські науковці спочатку називали «Громадянська війна в Україні», а потім спробували видати за «Громадянську російсько-українську війну на Донбасі» 1917 р., анексія Криму у 2014 р. була названа «Спецоперація по поверненню Криму в состав росії». Повномасштабне вторгнення росії в Україну в 2022 р. в російських ЗМІ просторі фігурує як «Спеціальна військова операція по захисту ЛНР та ДНР». Слово війна зараз в росії заборонено використовувати і тут вже ми бачимо знайому цензуру, проте зараз за використання заборонених слів загрожує позбавлення волі, навіть якщо це звичайний допис в соцмережі. Свідомість росіян наповнена традиційними кліше російської/радянської пропаганди про, що свідчать написи рашистів в зруйнованих українських школах. виправдовуючи свої злочини належністю до «великої російської культури», російські військові розписують стіни українських навчальних закладів словами про «хороших росіян», «можемо повторити», «один народ» та ін.

Рашистські пропагандисти виправдовують цинічні злочини здійснені росіянами. 8 липня 2024 р. російські війська завдали ракетного удару по Національній дитячій спеціалізованій лікарні «Охматит» у Києві. Коментуючи удар по «Охматдиту» в ООН російський пос-

тпред стверджував, що в медзаклад нібито потрапила українська ракета, Водночас Лавров визнав – що це була російська ракета, яку, мовляв, збили за допомогою систем ППО.

Згодом на пресконференції у штаб-квартирі ООН 17 липня цілковито росіяни спростували свою попередню позицію: «Ось нещодавно, коли ми завдавали ударів по військовій і пов'язаній з військовим блоком енергетичній інфраструктурі, одна з цих ракет була збита українською протиповітряною системою.... Й уламки цієї ракети впали на дитячий госпіталь у Києві «Охматдит». Прикро, але подібних фактів за період російсько-української війни можна нарахувати значну кількість. Російська пропаганда закликає не лише воювати безпосередньо на полі бою, а й знищувати цивільне населення, медичні заклади в тому числі пологові будинки, пам'ятки культури та архітектури, книги та ін.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Таким чином, у не демократичних політичних режимах пропаганда є одним із дієвих видів зброї. Значення пропаганди в комунікації між політичною владою та суспільством особливо зростає у періоди соціальних потрясінь, зокрема в умовах війни. У нацистській Німеччині, СРСР та сучасній росії важливою складовою пропаганди, яка забезпечує її ефективність є маніпуляція інформацією. Пропагандистські наративи заміняють норми загальнолюдської моралі і виправдовують найжорстокіші злочини влади. Одним із завдань пропагандистів є дезорієнтація людини у власній системі цінностей, викривлення уявлень про добро та зло, демонізація та дегуманізація ворога. Впливаючи в першу чергу на емоції громадян, політична влада вигороджує військову агресію, геноциди, репресії проти опонентів та інші злочини. У сучасному світі форми поширення пропаганди дещо змінилися, але не її суть. Тому в умовах російсько-української війни важливим є розвиток у громадян навичок критичного мислення та роботи з інформацією.

Література:

1. А що якби наступником Єльцина став не Путін, а Борис Немцов. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/yakby-nastupnykom-yeltsyna-stav-nyemtsov/31127848.html>
2. В СРСР із пропаганди за два роки до 22 червня 1941 року викинули все антифашистське. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/druha-svitova-viyna-stalin-hitler-propahanda-srsr/31284254.html>
3. Волтер Дюранті – журналіст, який став «символом» замовчування Голодомору Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/972983.html>
4. Від Москви до Мілана – як виникла мода на тоталітаризм. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29851639.html>
5. Вісім методів пропаганди: як люди перетворюються на зомбі. «Закон і Бізнес». URL: <https://zib.com.ua/ua/151037.htm>

6. В'ятрович В. М. «Війна і міф. Невідома Друга світова»/ Книжний Клуб «Клуб Семейного Досуга», 2016. 272 с.
7. В'ятрович В. М. Наша століття. Короткі нариси про довгу війну / В'ятрович В. М. – Харків: Вид-во «Ранок», 2023. 256 с.
8. Гарет Джонс Ціна Правди / Видавництво «Жнець», 2019. 448 с.
9. Голод 1921-1923 років не приховувався більшовицькою владою. Суспільне Новини. URL: <https://suspilne.media/151474-golod-1921-1923-rokiv-ne-prihovuvavsa-bilsovickou-vladou-istoriki-pro-persij-golodomor/>
10. Голод в Україні 1921-1923 років: хроніка. Суспільне Новини. URL: <https://suspilne.media/51507-golod-v-ukraini-1921-1923-rokiv-hronika/>
11. Голодомор в Україні 1932-1933 років. Посольство України в Республіці Австрія. URL: <https://austria.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/golodomor-v-ukrayini-1932-1933-rokiv>
12. Гарет Джонс: Усюди було чути крики – «У нас нема хліба. Ми вмираємо». «Історична правда». URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/11/26/158549/>
13. Дамба Каховської ГЕС в Україні: поради, як писати про катастрофу. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/nova-kakhovka-damba-ukrayina-rf-viyna-zatoplennya-kherson-nastup-evakuatsiya-tsyvilni-tvaryny/32450551.html>
14. Догнати, перегнати і ще раз догнати: цензура радянської України. «Обираєш Ти!». URL: <https://uchoose.uacrisis.org/dognaty-peregnaty-i-shhe-raz-dognaty-tsenzura-radyanskoyi-ukrayiny/>
15. Залишилося тільки застрелитися в бункері: як путін йде слідами Гітлера. «Слово і Діло». URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/01/13/infografika/svit/zalyshylosya-tilky-zastrelytysya-bunkeri-yak-putin-jde-slidamy-hitlera>
16. Заперечував Голодомор. Як українці майже 30 років намагаються анулювати Пулітцерівську премію Дюранті. Громадське Телебачення. URL: <https://hromadske.ua/suspilstvo/228821-v-instituti-patona-zaiavyly-shcho-tryzub-na-batkivshchyni-materi-pryvaryly-bez-konsultatsiy-iz-nymy-u-muzeyi-vidpovily>
17. Історія Голодомору. Музей Голодомору. URL: <https://holodomormuseum.org.ua/istoriia-holodomoru/>
18. Козьменко А., Лебідь В., Крапивін Є., Войнова Н., Сапожнікова О. Міжнародні злочини в Україні: огляд національного розслідування та судової практики / Українська Гельсінська спілка з прав людини, 2023. 130 с. URL: https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/International_crim_ukr_A4-DLYA-ONLAYN-PUBLIKATSIYI-3.pdf
19. Конфлікт із більшовиками був неминучим. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28946450.html>
20. Кудряченко А. «Федеративна Республіка Німеччина: засади демократичного сходження»/ Київ: «Видавництво «Фенікс»», 2020. 656 с.
21. Культурна зброя: як нацистська Німеччина і сталінський СРСР скріплювали дружбу операми і кінофільмами. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/druzhiba-natsystiv-i-komunistiv-u-kulturi/30329987.html>
22. Методи Геббельса: за що Путін вихваляє кривавого нацистського пропагандиста. «5 канал». URL: <https://www.5.ua/suspilstvo/metody-hebbelsa-za-shcho-putin-vykhvaliaie-kryvavoho-natsystskoho-propahandysta-223021.html>
23. Можемо повторити: як радянські солдати по-звірячому і безкарно гвалтували німецьких жінок. ТСН.ua. URL: <https://tsn.ua/lady/news/obschestvo/mozhemo-povtoriti-yak-radyanski-soldati-po-zviryachomu-i-bezkarno-gvaltuvali-nimeckih-zhinok-2031973.html>
24. Нацистська пропаганда. Енциклопедія голокосту. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/uk/article/nazi-propaganda>
25. Нова історія від Путіна: яку перемогу та території відібрали у Росії 1917 року і як було насправді. Фокус. URL: <https://focus.ua/uk/world/574813-nova-istoriya-vid-putina-yaku-peremogu-ta-teritoriji-vidibrali-u-rosiji-i-yak-bulo-naspravdi>
26. Німецькі гроші в російській революції. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/974740.html>
27. Перемога над нацизмом чи фашизмом: чому Росія роками підміняє поняття. Факти ICTV. URL: <https://fakty.com.ua/ua/videos/peremoga-nad-natsyzmom-chy-fashyzmom-chomu-rosiya-rokamy-pidminyaye-ponyattya/>
28. Першим розповів про Голодомор в Україні. Історія журналіста Гарета Джонса. Суспільне Новини. URL: <https://suspilne.media/sport/806159-zirki-zijslisa-emocii-irini-gerasenko-pisla-debutnoi-bronzi-olimpijskih-igor-zi-stribkiv-u-visotu/>
29. Питання життя і смерті – зібрати хліб з України. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/pytannya-zhyttya-i-smerti-zibraty-hlib-z-ukrayiny-uinp-prezentuvav-istorychnyy-rolyk-do-100-richchya-masovogo-golodu-1921-23-rokiv>
30. Повість про двох журналістів: Джеймс Мейс про Дюранті та Джонса. Музей Голодомору. URL: <https://holodomormuseum.org.ua/news/povist-pro-dvokh-zhurnalistiv-dzhejms-mejs-pro-diuranti-ta-dzhonsa/>

31. Прихід нацистів до влади. Енциклопедія голокосту. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/uk/article/the-nazi-rise-to-power>
32. Пропаганда в СРСР під час сталінської диктатури та фейки сучасного інформаційного простору. Астудія. URL: <https://slovopys.kubg.edu.ua/propahanda-v-srsr-pid-chas-stalinskoj-dyktatury-ta-feiky-suchasnoho-informatsiino-ho-prostoru/>
33. Радянська пропаганда. Музей Голодомору. URL: <https://holodomormuseum.org.ua/radianska-propahanda/>
34. Радянський Союз вступив у Другу світову війну. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/veresen/17/1939-radyanskyu-soyuz-vstupyv-u-drugu-svitovu-viynu>
35. Російсько-радянська пропаганда: як «куркулі» і «петлюрівці» стали «хунтою» і «фашистами». Texty.org.ua. URL: https://texty.org.ua/articles/60284/Rosijskoradanska_propaganda_jak_kurkuli_i_petlurivci_staly-60284/
36. Російсько-українська війна: історичний контекст. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/rosiysko-ukrayinska-viyna-istorychnyy-kontekst>
37. Санья Ромайке «Правосуддя перехідного періоду в Німеччині після 1945 та 1990 років», 2016. 71 с.
38. Століття Лютневої революції – відповіді на 5 ключових запитань. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/february-revolution-explainer/28343599.html>
39. Сто років, як вирішили створити СРСР: «опонентом Сталіна була українська сторона». Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/sotnya-rokiv-yak-vyrishyly-stvoryty-srsr-oponentom-stalina-bula-ukrayins%CA%B9ka-storona/32197126.html>
40. Там не просто голод – там війна. «5 канал». URL: <https://www.5.ua/svit/tam-ne-prosto-holod-tam-viina-iak-garet-dzhons-u-1933-mu-dovodyv-svitovi-shcho-stalin-ubyvaie-ukraintsiv-240339.html>
41. Тимоті Снайдер Криваві землі: Європа поміж Гітлером та Сталіном / Видавництво «Laurus», 2018. 492 с.
42. Тоні Джадт «Після війни. Історія Європи від 1945 року»/ Київ: «Наш формат», 2020. 928 с.
43. Тоталітаризм як традиція: російський випадок. Інститут програмних систем НАН України. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9270>
44. Трегуб О. Політологія, Соціологія, Філософія. Випуск 14, 2010. 7 с.
45. У Європі були два тоталітарні режими, а не один – польський політолог. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/2134882.html>
46. У Кремлі тоді жертв не рахували – історик Станіслав Кульчицький про Голодомор 1932-1933 років. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/istoryk-stanislav-kulchyts%CA%B9kyu-pro-holodomor-1932-1933-rokiv/32153535.html>
47. Феномен нацистської пропаганди. «Главком». URL: https://glavcom.ua/columns/ge_rocheptsov/130845-fenomen-natsistskoji-propagandi.html
48. Формула успішного телебачення від Гейббельса: 75% – розважайлівка, 25% – пропаганда. «Історична правда». URL: <https://www.istpravda.com.ua/digest/4cf3bbe01eab8/>
49. Хрестові походи: хто і навіщо організовував криваві мандрівки світом. 24 Канал. URL: https://24tv.ua/hrestovi-pohodi-hto-navishho-organizovuvav-krivavi-mandrivki_n1434487
50. Хтотакі«бандерівці»ічомуїхтакбоїтьсяРосія. GenevaSolutions.news. URL: <https://genevasolutions.news/ukraine-stories/%D1%85%D1%82%D0%BE-%D1%82%D0%B0%D0%BA%D1%96-%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B2%D1%86%D1%96-%D1%96-%D1%87%D0%BE%D0%BC%D1%83-%D1%96%D1%85-%D1%82%D0%B0%D0%BA-%D0%B1%D0%BE%D1%96%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F-%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%96%D1%8F>
51. Чому депортація маріупольців – це повторення історії. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/rosiysko-ukrayinska-viyna-istorychnyy-kontekst/chomu-deportaciya-mariupolciv-ce-povtorenniya-istoriyi>
52. Чому російський фашизм називали «нашизмом» і до чого тут Невзоров. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3642447-comu-rosijskij-fasizm-nazivali-nasizmom-i-do-cogo-tut-nevzorov.html>
53. Чому українці та росіяни історично – не «братні народи». Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/rosiysko-ukrayinska-viyna-istorychnyy-kontekst/chomu-ukrayinci-ta-rosiyany-istorychno-ne-bratni-narody-infografika>
54. Як російська пропаганда «замітає сліди». Українська правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/07/2/7409513/>
55. Olympic Games Berlin 1936. Olympics. URL: <https://olympics.com/en/olympic-games/berlin-1936>
56. Time's Person of the Year, 1927-Present. Opendatasoft. URL: <https://public.opendatasoft.com/explore/dataset/times-person-of-the-year/table/?sort=year>
57. Times Should Lose Pulitzer From 30's, Consultant Says. The New York Times. URL: <https://www.nytimes.com/2003/10/23/us/times-should-lose-pulitzer-from-30-s-consultant-says.html>